

Innhold

Forord til 3. utgave	13
--------------------------------	----

Del 1

Kapittel 1 – Demenssyndromet	17
1.1 Innledning	17
1.2 Hva skjer i hjernen ved utvikling av demens?	18
1.3 Definisjon og kriterier for begrepet demens	20
1.4 Demenssyndromet – en oversikt	21
1.5 Kognitive kjennetegn	21
1.6 Atferdsmessige/psykiske kjennetegn	29
1.7 Motoriske kjennetegn.	32
Kapittel 2 – De forskjellige demensutløsende lidelser	33
2.1 Klassifisering	33
2.2 Demens ved Alzheimers sykdom (AD)	34
2.3 Frontotemporallappsdemens (FTLD)	36
2.4 Demens med Lewy-legemer (DLL)	38
2.5 Parkinsons sykdom med demens (PDD = Parkinson's disease with dementia)	40
2.6 Vaskulær demens (VaD)	40
2.7 Blandingsformen vaskulær demens og Alzheimers sykdom	41
2.8 Alkoholisk betinget demens.	41
Kapittel 3 – Demenslignende tilstander	44
3.1 Angst	44
3.2 Delirium	45
3.3 Depresjon	47

Kapittel 4 – Å møte personen med demens	51
4.1 Innledning	51
4.2 Hva er miljøbehandling?	51
4.3 Personsentrert omsorg – å forstå personen	54
4.4 Selvbildet – En metafor!	64
4.5 Behov for å se både «inn» og «Ut»	66
4.6 «Å møte veggen».	66
4.7 Vekstfremmende arbeidsmiljø – et person- og ressursfokus?	68
 Kapittel 5 – Kartleggingsarbeid	 71
5.1 Utredning, kartlegging og diagnostisering – hvem gjør hva?	71
5.2 Hvorfor kartlegge?	71
5.3 Forhold som påvirker kartleggingsarbeidet.	72
5.4 Hva skal kartlegges?	73
5.5 Når skal kartleggingsarbeidet utføres?	75
5.6 Kilder og hjelpemidler	76
5.7 Evaluering	79
5.8 Oppsummering.	79
 Kapittel 6 – Etisk refleksjon.	 81
6.1 Etisk dilemma	81
6.2 Verdier og normer	81
6.3 Holdninger og alderisme.	82
6.4 Etikk, moral og etiske prinsipper	84
6.5 Paternalisme og maternalisme.	86
6.6 En refleksjonsmodell	87
 Kapittel 7 – Om å forstå personen med demens	 90
7.1 Den demensrammede persons tanker og følelser.	90
7.2 Kan vi forstå hverandre?	91
7.3 Personen med demens – et medmenneske	91
7.4 Personer med demens blir eldre.	92
7.5 Personen med demens sine indre opplevelser	92
7.6 Hvordan kan vi lære mer?	95
7.7 Hvordan sykdommen kan oppleves.	98
7.8 Personalets situasjon	101

Kapittel nr. 8 – Demens og psykisk utviklingshemning	103
8.1 Hva er psykisk utviklingshemning?	103
8.2 Normal aldring hos personer med utviklingshemning	104
8.3 Symptomer ved demens og utviklingshemning	105
8.4 Tverrfaglig samarbeid	107
8.5 Kartlegging og utredning av demens hos personer med utviklingshemning	107
8.6 Oppsummering	108

Kapittel 9 – Aldringsprosess, syns- og hørselsproblemer	109
9.1 Aldring	109
9.2 Normale sansereduksjoner	110
9.3 Forekomst av syns- og hørselsproblemer.	111
9.4 Personer med utviklingshemning	111
9.5 Synshemning hos eldre	112
9.6 De vanligste aldersrelaterte øyesykdommene	113
9.7 Aktuelle kompensatoriske tiltak ved synshemning	115
9.8 Hørselshemning hos eldre.	116
9.9 Kompensatoriske tiltak ved hørselshemning	117
9.10 Kombinasjon av aldersrelaterte syns- og hørselstap	118
9.11 Syns- og hørselsproblemer hos personer med demens.	118

Kapittel 10 – Løsningsfokusert tilnærming	120
10.1 En metafor: «å lete etter grønne blader».	120
10.2 Hva er LØFT?	121
10.3 Tolv grunnantakelser	121
10.4 Hvordan bruke LØFT i demensomsorgen?	123

Del 2

Kapittel 11 – Hovedfokus – noen grunnleggende holdninger og handlinger	127
11.1 Grunnmuren	127
11.2 Det «tredje øyet».	127
11.3 Å bidra til bevaring av selvbildet og identiteten	128
11.4 Rehabilitering – habilitering – behandling.	128

Kapittel 12 – Aktivisering, sanse- og mentalstimulering	130
12.1 Innledning	130
12.2 Holdninger og handlinger	131
Kapittel 13 – Alkohol	139
13.1 Alkohol – en risiko?	139
13.2 Holdninger og handlinger	139
Kapittel 14 – Atferdsutfordringer – «vandring» – «plukking» – «roping» ..	142
14.1 Å gå ut, å ville hjem, rastløs – hvileløs gange	142
14.2 Å ta på, flytte på ting/gjenstander.	143
14.3 Uartikulerte verbale lyder – å rope	143
14.4 Holdninger og handlinger	143
Kapittel 15 – Brannfarlige situasjoner og sikkerhet	150
15.1 Sikkerhet og demens – hvorfor?	150
15.2 Holdninger og handlinger	150
Kapittel 16 – Demensvennlige omgivelser og produkter	156
16.1 Hvorfor fokus på demensvennlige omgivelser og produkter?	156
16.2 Målsetting	157
16.3 Hjelpemidler og velferdsteknologi.	158
16.4 Holdninger og handlinger	163
Kapittel 17 – Døgnrytme og søvnbehov	170
17.1 Årsaker til døgn- og søvnforstyrrelser	170
17.2 Holdninger og handlinger	170
Kapittel 18 – Erindrings- og minnearbeid	174
18.1 Hvorfor erindringsarbeid?	174
18.2 Holdninger og handlinger	175
Kapittel 19 – Forskjellige demenslidelser & yngre personer – spesifikke tilnærminger	180
19.1 Yngre personer som utvikler demens	180
19.2 Holdninger og handlinger	182

Kapittel 20 – Fysisk aktivitet og forebygging av fall	188
20.1 Definisjoner og forekomst av fall	188
20.2 Årsaker til fall	188
20.3 Fysisk aktivitet – nødvendig for personen med demens?	190
20.4 Holdninger og handlinger	191
 Kapittel 21 – Gjentakelse av spørsmål og behov for oppmerksomhet.	 194
21.1 Mulige årsaker	194
21.2 Holdninger og handlinger	194
 Kapittel 22 – Grønne miljøer – ute og inne	 196
22.1 Definisjoner og begrepsavklaringer.	196
22.2 Hvorfor grønne miljøer?	197
22.3 Holdninger og handlinger	197
 Kapittel 23 – Kommunikasjon	 201
23.1 Generelt om kommunikasjon	201
23.2 Tillit – en forutsetning for god kommunikasjon	203
23.3 Kommunikasjonsprosessen og personen med demenssykdom	203
23.4 Noen basisteknikker	206
23.5 Holdninger og handlinger	208
 Kapittel 24 – Legemiddelhåndtering og demens	 216
24.1 Litt om demens og demensmedisiner	216
24.2 Legemidlers innvirkning på kognisjon, ADL-ferdigheter og atferd	217
24.3 Noen spesielle hensyn i legemiddelbehandlingen av personer med demens	219
24.4 Form, dosering mv.	219
24.5 Holdninger og handlinger	221
 Kapittel 25 – Loven – tjenester og rettigheter	 224
25.1 Litt generelt om lovverket	224
25.2 Lov om pasient- og brukerrettigheter	224
25.3 Pasrl. kapittel 4 A – helsehjelp til pasienter uten samtykkekompetanse som motsetter seg helsehjelp.	225
25.4 Lov om helsepersonell (hlspl).	228
25.5 Lov om kommunale helse- og omsorgstjenester m.m.	229
25.6 Forskrift om kvalitet i pleie- og omsorgstjenestene	230

25.7	<i>Lov om vergemål</i>	231
25.8	<i>Straffeloven</i>	232
25.9	<i>Taushets- og informasjonsplikten</i>	232
25.10	<i>Bilkjøring og demens</i>	233
25.11	<i>Demensplan 2015</i>	235
Kapittel 26 – Musikk og musikkterapi		236
26.1	<i>Hvorfor musikk?</i>	236
26.2	<i>Er bruk av musikk noe nytt?</i>	237
26.3	<i>Musikk i hverdagens rutiner</i>	238
26.4	<i>Holdninger og handlinger</i>	239
Kapittel 27 – Måltider, mat- og væskeinntak		243
27.1	<i>Å inneha et EVA-fokus!</i>	243
27.2	<i>Aldringsprosess, mat- og væskeinntak – betydning for helse</i>	244
27.3	<i>Konsekvenser av kognitiv svikt</i>	245
27.4	<i>Holdninger og handlinger</i>	246
Kapittel 28 – Nye metoder: «dementia care mapping», VIPS og Marte Meo filmveiledning		251
28.1	<i>Introduksjon av «dementia care mapping» (DCM)</i>	251
28.2	<i>Introduksjon av VIPS-rammeverk</i>	252
28.3	<i>Introduksjon av Marte Meo filmveiledning (MMF)</i>	253
Kapittel 29 – Omsorg ved livets slutt		255
29.1	<i>Åndelige behov, livssyn og eksistensielle spørsmål</i>	255
29.2	<i>Kjennetegn på livets siste fase</i>	256
29.3	<i>Palliasjon – palliativ omsorgsfilosofi</i>	256
29.4	<i>Holdninger og handlinger</i>	260
Kapittel 30 – Overgrep mot eldre og «Vern for eldre, Nasjonal kontakttelefon»		265
30.1	<i>Hva er overgrep mot eldre?</i>	265
30.2	<i>Konsekvenser av overgrepene</i>	266
30.3	<i>Vern for eldre, Nasjonal kontakttelefon</i>	266
30.4	<i>Holdninger og handlinger</i>	267

Kapittel 31 – Personlighetstrekk – betydning for atferd og tilnærming . . .	270
31.1 Identitet.	270
31.2 Noen allmenne personlighetstrekk	270
31.3 Holdninger og handlinger	272
Kapittel 32 – Personlig hygiene og stell	277
32.1 Å være eldre – å bevare autonomi	277
32.2 Holdninger og handlinger	279
Kapittel 33 – Psykotiske symptomer.	285
33.1 Definisjoner og begrepsavklaringer.	285
33.2 Psykotiske kjennetegn ved demenslidelser.	286
33.3 Holdninger og handlinger	287
Kapittel 34 – Samhandling med nærstående	290
34.1 Nettverkets betydning?.	290
34.2 Hvorfor samarbeide?	291
34.3 Hvordan oppleves det å være nærstående?.	291
34.4 Holdninger og handlinger	293
Kapittel 35 – Seksualitet og demens.	299
35.1 Kultur, alder og seksualitet	299
35.2 Seksualitet og demens	300
35.3 Holdninger og handlinger	301
Kapittel 36 – Taktil berøring og lett massasje.	308
36.1 Eldre, demensrammede personer og berøring.	308
36.2 Fysiske og psykologiske forhold ved taktil berøring for demensrammede	309
36.3 Holdninger og handlinger	311
Kapittel 37 – Utfordrende atferd	317
37.1 Utfordrende atferd – en tilnærmingsoversikt.	317
37.2 Begrepsavklaringer	318
37.3 Fem årsaks-/kartleggingsfokus	320
37.4 Aktuelle verktøy og metoder i kartleggingsarbeidet	323
37.5 Holdninger og handlinger	325

Kapittel 38 – Vannlating, inkontinens og toalettbesøk – ved demenssykdom	333
38.1 Vannlatingsfunksjon og inkontinens	333
38.2 Kognitive årsaker	335
38.3 Holdninger og handlinger	336
Referanser	343
<i>Lover og NOU-referanser</i>	346
<i>Referanser til nettsteder/linker</i>	348
<i>Anbefalte nettsteder/linker</i>	348
<i>Anbefalt tilleggslitteratur</i>	349
Stikkord	350

Forord til 3. utgave

Siden denne boken ble utgitt første gang i 1996, har mye skjedd innen fagfeltet demens, noe som har gjort det nødvendig med en total revisjon. Gamle kapitler er fjernet, mens nye temaer har kommet til. Det er lite igjen av opprinnelig innhold. Bokens form er beholdt, med del 1 som basis for en mer tilgjengelig del 2, formet som et oppslagsverk. Utfordringen med å skrive en bok som dette, er at den lett kan kritiseres for å gi for fragmenterte og overfladiske løsninger på et fagområde som er så komplisert og sammensatt. Siden etterspørselen etter boken og tilbakemeldinger på utformingen har vært positive, tar jeg likevel sjansen og håper at også denne utgaven kan gi både gamle og nye lesere inspirasjon til å utføre en best mulig behandling, pleie og omsorg rettet mot hver enkelt person med demens og de pårørende. Boken er ment som en «førstehjelpsbok», og intensjonen er at leseren kan bli inspirert til å lese mer fordypende litteratur i etterkant. Å lære er en livslang prosess, og mitt håp er at boken kan være med på å fremme slike prosesser.

Fremtidens kommunehelsetjeneste vil trenge flere helsearbeidere enn i dag, og mange av våre nye landsmenn vil derfor finne sin arbeidsplass her. Det har vært et mål at også denne gruppen ansatte skal finne en lærebok som har et innhold som er forståelig, skrevet i en lett, muntlig språkform og med bruk av få fremmedord. De fremmedordene som brukes er forklart. Likevel, for å sikre god kommunikasjon og dokumentasjon, muntlig som skriftlig helsearbeidere imellom, må en del sentrale faguttrykk læres. Spesielt gjelder dette de kognitive begrepene som er beskrevet i bokens kapittel 1. For å gjøre det enklere for leseren er de fleste referanser hentet fra tilgjengelig skandinavisk litteratur. Det henvises fortløpende, i teksten, til andre kapitler i boken som kan relateres til aktuelt tema.

Bokens hovedmålgruppe er fortsatt ansatte i kommunehelsetjenesten, som er den gruppen som står nærmest personen med demens og de pårørende. Boken retter seg også mot studenter på fagskole- og høyskolenivå som forhåpentlig vil ha glede av bokens praktiske tilnærming. Pårørende som tidligere har uttrykt glede over boken, håper jeg fortsatt vil ha nytte av denne utgaven. Nytt er at boken i tillegg retter seg mot ansatte som arbeider med personer med utviklingshemning, spesielt personer med Downs syndrom, da denne gruppen er utsatt for å utvikle demenssykdommer. I bokens del 2, hvor de fleste forslag til tiltak er beskrevet, skilles det ikke mellom om tiltakene er rettet mot tidlig, moderat eller sen fase av en demensutvikling. Leseren må tenke helhetlig, bruke tiltakene i del 2 som en idébank og tilpasse disse individuelt ut

fra den aktuelle situasjonen og om personen med demens bor hjemme eller på institusjon.

I boken brukes begrepet nærstående fremfor pårørende. Tradisjonelle familiestrukturer brytes opp, nye samlivsformer trer frem og nettverk endres. Begrepet nærstående er et mer romslig uttrykk og er derfor valgt her.

Bokens røde tråd eller hovedfokus er oppsummert i kapittel 11.

Det er mange personer som skal takkes for at boken omsider har blitt en realitet. Først en stor takk til min redaktør Mariann Bakken, som har klart å holde ut, da arbeidet tok mye lengre tid enn beregnet. Hun har bidratt med gode, relevante og faglige innspill og vært en tålmodig inspirator hele veien.

I tillegg har andre fagpersoner vært involvert i prosjektet. Noen med å lese fagkorrektur, andre med å skrive enkeltkapitler. De som har lest fagkorrektur og dermed bidratt til å kvalitetssikre bokens faglige innhold, er prof. dr.med. Knut Engedal, som har gjennomgått kap. 1, 2 og 3. Psykiater Oscar Sommer har gjennomgått kap. 24 og i tillegg gitt relevante innspill til bokens innhold. Jurist G. Munkerud har kvalitetssikret kap. 25, ergoterapeut Sigrid Aketun kap. 16 og fysioterapeut Ingrid Meås har kommet med innspill til kap. 20.

De som har skrevet enkeltkapitler, og som har gitt boken større faglig bredde, er vernepleier Hanne Karlsen som har skrevet kap. 9, berørings- og rosenterapeut Lene D. Ertner, kap. 36, musikkterapeut Frode Aass Kristiansen, kap. 26 (prof. Brynjulf Stiege har kvalitetssikret hans kapittel). Spes. sykepl., m.sc./prosjektleder Lise Øverland har skrevet kap. 10, og spesialsykepleierne Gyri Scheie og Siri Homelien har skrevet kap. 30. Sjefpsykolog, ph.d. Kjersti Wogn-Henriksen skrev kap. 7 i bokens første utgave. I forbindelse med revisjonsarbeidet ble hun spurt om å revidere eget kapittel, men takket nei på grunn av eget doktorgradsarbeid. Etter en del korrespondanse og noen små endringer ble vi enige om at kapitlet kunne inngå slik det fremstår nå. Demenskoordinator Anne Marie Hanson har bidratt med faglige innspill til kap. 29, og ergoterapeut/tidl. rektor Sidsel Bjørneby har skrevet underkapitlet om hjelpemidler og velferdsteknologi i kap. 16. Alle fortjener en stor takk.

Spes.spl./master i klinisk helsearbeid Anne Pernille Rudi har skrevet både kap. 24 og 25, i tillegg til å ha lest sykepleiefaglig korrektur av hele boken. Og min datter, Agnethe V. Solheim, har lest språkkorrektur. Begges innsats har vært til uvurderlig hjelp.

Til slutt, og ikke minst, må jeg få takke både min kjære sønn, svigerdatter, barnebarn og datter for at de har holdt ut å ha en mor, svigermor og bestemor som i perioder har vært lite tilgjengelig når både hun selv og de hadde ønsket mer samvær.

Moss, november 2014

Kirsti V. Solheim